

людей можливість удовлетворити все многообразие своїх нужд, раскрыти свої способности, утвердиться как личность. Профессиональное развитие может проявляться и как негативное изменение личности в процессе существования индивида в профессиональной среде, во время усвоения профессионального опыта. Под профессиональным становлением понимается индивидуальный личностный процесс, основным элементом которого является личный выбор. Профессиональная подготовка может считаться полноценной и действующей, если она дополняется постоянным стремлением к профессиональному росту. Профессионализм определяется как высшая ступень в развитии человека как субъекта познания, деятельности, общения. При этом критерием уровня профессионализма является степень соответствия знаний, умений и навыков специалиста современным достижениям науки и практики в этой области. Профессионализм как самая важная акмеологическая категория рассматривается в широком контексте: в деятельностном и личностном проявлениях. Профессиональное развитие личности связано с развитием личности вообще, с усвоением нового опыта, знаний, умений и с трансформацией мотивации и интересов человека.

Ключевые слова: профессионализм, личность специалиста, профессиональное становление личности, личностное развитие.

Подано до редакції 15.11.2016

Рецензент: д. псих. н., проф. Л. П. Журавльова

УДК: 159.9: 316613

Владислав В'ячеславович Пануша,
старший викладач кафедри педагогіки, психології і корекційної освіти,
Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
вул. Чорновола, 74, м. Рівне, Україна

ВІКТИМНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКА: ФОРМИ ПРОЯВУ ТА ЇХ АНАЛІЗ

Віктимна поведінка властива більшою або меншою мірою кожній особистості, незалежно від віку, статі, освіти. Особливо гостро вона має прояв у підлітковому віці, для якого властиві швидкі й інтенсивні життєві зміни. Саме в цей час спостерігається найвища схильність підлітка потрапляти в ситуації, пов'язані з небезпекою для життя і здоров'я. У цьому дослідженні, що має пошуковий характер, терміном «віктимна поведінка» позначено свідомі або несвідомі легковажні, аморальні або протиправні дії та вчинки підлітка, які можуть слугувати приводом для вчинення злочину. Також подано порівняльний аналіз основних форм прояву віктимної поведінки підлітків.

Ключові слова: підліток, віктимна поведінка, форми, типи, види прояву.

Підлітковий вік є достатньо інтенсивним періодом життя, що висуває особливі вимоги до особистості та її активності, до вміння перебудувати та переглядати наявні думки і оцінки. Цей віковий період відрізняється високою інтенсивністю процесів соціалізації та індивідуалізації. Дорослішання характеризується інтенсивними пошуками свого місця у світі, суспільстві, системі соціальних стосунків, а також розширенням усвідомлення власних особливостей, здібностей з точки зору відповідності вимогам соціуму. У зв'язку з цим підлітку необхідно погоджувати свої потреби з очікуваннями оточуючих та вимогами соціальних норм. Необхідність такого погоджування часто пов'язана із значними труднощами, котрі й стають причиною виникнення суперечностей у розвитку підлітка. Ці суперечності можуть протікати в гострій формі, зумовлюючи сильні емоційні переживання, порушення у поведінці та взаєминах із дорослими та ровесниками.

Одна із найбільш яскравих характеристик підліткового віку – особистісна нестабільність, яка виявляється в емоційній лабільності, тривожності, суперечливості почуттів, моральній нестійкості, коливаннях самооцінки. За умови недостатніх внутрішніх ресурсів і несприятливої загальної життєвої ситуації підліток стає найбільш уразливим до стресу, а тяжкі життєві умови можуть провокувати прояв віктимності [3; 5; 9].

Наукове визначення віктимної поведінки, здійснене дослідниками [2; 4; 6; 10], охоплює коло проблем, у розв'язанні яких виявляються різні підходи та інтерпретація феномену, що досліджується.

Аналіз наукових джерел з означеної проблеми дозволив виділити такі основні напрямки, за якими проводиться вивчення цього феномену: структурна організація віктимної особистості [7]; класифікація та типологія відхилень у розвитку та поведінці підлітків [8; 14]; психологічна детермінація прояву віктимної поведінки [1; 10; 13; 16]; форми та причини виник-

нення віктимної поведінки підлітків [1; 6; 12]; віктимогенні внутрішньоособистісні конфлікти у підлітковому віці [5; 8; 10]; віктимогенні норми та правила поведінки віктимної та протиправної субкультури; віктимологічна ситуація, яка сприяє особистісній вразливості підлітка [11; 13]; загальні проблеми діагностики віктимної поведінки [1; 15]. Переважна більшість дослідників наголошують на важливості ролі ситуаційної детермінації віктимної поведінки і підкреслюють думку щодо неможливості пояснення поведінки підлітка без розуміння суб'єктивного значення ситуації для нього. Беззаперечно, зрозуміти поведінку можна лише тоді, коли дослідник знає, який суб'єктивний сенс має для особистості ситуація. Прогнозуючи поведінку підлітка, необхідно встановити, як він визначав ситуацію «для себе», який сенс їй надав. Відтак, першорядного значення набуває аналіз ситуаційного фактору в генезі віктимної поведінки підлітка.

Отже, основна наукова проблема, яку вирішують учені, полягає у визначенні того, як саме і чому виникає і закріплюється ця форма поведінки, незважаючи на те, що вона є ірраціональною, не підпорядковується принципам доцільності та корисності, значною мірою не усвідомлюється і містить у собі явні логічні суперечності.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі основних форм прояву віктимної поведінки підлітків.

У роботі використано теоретичні методи – аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури, який сприяв виявленню, узагальненню та систематизуванню різноманітних аспектів проблеми, що досліджується.

Традиційно поведінка описується як процес взаємодії особистості із середовищем, що опосередкований її зовнішньою та внутрішньою активністю. Типова поведінка особистості в різних ситуаціях є проявом її внутрішньої сутності. Кожна людина живе і діє в умовах певної соціальної системи, виконуючи різноманітні соціальні ролі, які репрезентують собою динамічний вираз її соціальних позицій і статусів. Своєрідність поведінки підлітка залежить від характеру його взаємовідносин із оточенням, від норм, ціннісних орієнтацій, рольових приписів. Слід зазначити, що поведінку, яка не відхиляється від норм безпеки, розуміють як нормативно-схвальну, а поведінку, в якій прослідковуються різні відхилення – як аномальну.

Узагальнюючи результати проведеного аналізу, вкажемо на наявне в спеціальній літературі трактування віктимної поведінки – це вчинки або дії у конкретних ситуаціях, що впливають на мотивацію та рішення злочинців, а також об'єктивно створюють небезпеку заподіяння шкоди діючому суб'єкту. Віктимною поведінкою може бути як за об'єктивним змістом, так і за її суб'єктивним сприйняттям злочинцем. Першу називають віктимною, другу – квазі-віктимною.

У цьому дослідженні, що має пошуковий характер, терміном «віктимна поведінка» позначено свідомі або несвідомі легковажні, аморальні або протиправні дії та вчинки підлітка, які можуть слугувати приводом для вчинення злочину.

Аналіз показав, що значна кількість психологічних праць [1; 3; 6; 11] присвячені проблемі структурування та класифікації основних форм, типів, моделей віктимної поведінки. Встановлено, що у переважній більшості з них виокремлюють дві форми віктимної поведінки – сприяючу та провокуючу.

Вперше термін «сприяння» стосовно жертви запропонував ізраїльський дослідник М. Амір, який вивчав особливості поведінки жертв згвалтування. Під сприяючою він розумів таку поведінку постраждалої, яка могла бути інтерпретована злочинцем або як відкрите запрошення до сексуальної взаємодії, або як знак того, що жертва буде доступною, коли він стане наполегливим. Сприяюча поведінка, на думку дослідника, може мати два види: як необгрунтована довіра або як необачність. Кожен із цих видів поведінки зумовлюється певною сукупністю специфічних властивостей особистості постраждалого. Так, вихована людина, що керується моральними принципами, схильна до проєкції та авансування в оцінці поведінки оточуючих. Тому вона може виявляти як необгрунтовану довіру, так і необачність, через що може постраждати. Ще одним варіантом прояву віктимної поведінки є випадки, коли людина прагне залучити інших до дотримання соціальних норм: робить зауваження тим, хто виявляє ознаки аморальної поведінки, заступається за жінок або слабших, повідомляє в правоохоронні органи про факти хуліганства та аморальності. Поведінка такої людини може інтерпретуватися невдоволеними оточуючими з низьким рівнем моральності як сприяюча (за умов необгрунтованої довіри чи необачності) або провокуюча.

Під провокуючою поведінкою більшість дослідників розуміють зумовлюючу поведінку потенційної жертви, яка сама провокує конфлікти або бійки своїми агресивними діями або висловлюваннями, в яких явно виражений виклик у вигляді образи, наклепу, знущання, катування, власне через що і відбувається інверсія ролей злочинця і жертви [8].

Аналіз літератури свідчить про те, що в багатьох роботах виокремлюють три основні типи віктимної поведінки: 1) активна – поведінка жертви, яка спровокувала злочин; 2) інтенсивна – здійснення жертвою позитивних дій, які тим не менше призвели до злочину; 3) пасивна – бездіяльна, коли жертва не чинила супротив [2; 6; 7; 15].

У якості таксономічної ознаки, на підставі якої розробив класифікацію Д. В. Рівман [14], обрано характер і ступінь прояву особистісних якостей людини, які визначають особистісну віктимну приналежність. У результаті дослідником були описані наступні типи віктимної поведінки: універсальний тип – із яскраво вираженими індивідуальними рисами, які є

передумовами високої потенційної вразливості по відношенню до різноманітних злочинів; вибіркового типу – особи із високою віктимною вразливістю по відношенню до певних видів злочинів; ситуативного типу – особи, яким властивий середній рівень віктимності та які можуть стати жертвою за умови певного збігу обставин; випадкового типу – особи, які можуть стати жертвами випадково; професійного типу – віктимність цих осіб пов'язана з їхньою професійною діяльністю.

Цінним для нашого дослідження виявилася класифікація форм віктимної поведінки в межах стигмального підходу. Представники цього напряму виокремлюють дві форми віктимної поведінки: провокуюча віктимна поведінка та соціально-схвальна. До провокуючої віктимної поведінки належать: фізична стигма (кульгавість, сліпота та інші тілесні каліцтва), стигма, пов'язана з недоліками волі (алкоголіки, наркомани, психічно хворі), расова стигма («чорні», особи, що належать до національних меншин), морально-правова стигма (злочинці, повії). Соціально-схвальна віктимна поведінка: стигма пристосувальних реакцій (люди з високим рівнем конформізму), стигма соціалізації (люди, що показали себе високо соціалізованими, що жертвують власними інтересами заради суспільних, і від яких неодмінно очікується цей тип поведінки надалі).

При цьому важливо зауважити, що первинна віктимізація, заснована на певних рисах особистості, закріплюється вторинною соціальною віктимною девіацією, тобто особистість міцно закріплюється у віктимному статусі, що призводить до самостигмації себе як жертви [8].

Аналіз літератури свідчить про те, що існують й інші класифікації віктимної поведінки. Так, у роботі [5] виокремлюють: випадкову віктимну поведінку; стійку віктимну поведінку й злісну віктимну поведінку. Випадкова часто пов'язана з необережністю, довірливістю, недосвідченістю. Це в основному пасивна форма поведінки. Стійка і злісна тісно пов'язані з активною, наполегливою, підвищеною, багатократною віктимізацією, яка характеризується і провокуючою поведінкою.

Зрозуміло, що наведені вище класифікації стосуються не лише осіб підліткового віку, але й інших вікових категорій. Проте, універсальність виділених форм прояву віктимної поведінки уможливило їх екстраполяцію і по відношенню до осіб підліткового віку.

Абсолютна більшість дослідників до основних форм прояву віктимної поведінки у підлітковому віці відносять п'ять основних різновидів: агресивну, саморуйнівну, ініціативну, пасивну та некритичну, які характеризують різні стратегії неадаптивної поведінки. Така суголосність позицій вчених, на наш погляд, пов'язана із застосуванням однієї і тієї самої методики «Схильність до віктимної поведінки» О. О. Андронікової, яка призначена для вимірювання

схильності підлітків до реалізації різних форм віктимної поведінки. Тест-опитувальник являє набір спеціалізованих психодіагностичних шкал, спрямованих на вимірювання схильності до реалізації окремих форм віктимної поведінки [1].

Підлітки з агресивним типом віктимної поведінки схильні потрапляти в неприємні та небезпечні для життя і здоров'я ситуації в результаті виявленої агресії у формі нападу чи іншої провокуючої поведінки (образа, наклеп, знущання і т. д.). Їм властива схильність до антигромадської поведінки, порушення соціальних норм, правил та етичних цінностей. Такі підлітки легко піддаються емоціям, особливо негативного характеру, яскраво їх виражають; вони домінують, нетерплячі, запальні.

Підліткам із саморуйнівним типом віктимної поведінки властива схильність до ризику, необдуманість, що часто є небезпечним для їхнього здоров'я. Вони можуть не усвідомлювати наслідків своїх дій або не надавати їм значення, сподіваючись, що все минеться.

Підліткам з ініціативним типом віктимної поведінки характерна сміливість, рішучість, принциповість, вимогливість, нетерпимість до дій та вчинків, які порушують громадський порядок.

Для підлітків із пасивним типом віктимної поведінки характерною є байдужість до тих явищ, які відбуваються навколо. Вони діють за принципом «моя хата скраю», що може бути наслідком як образи на зовнішній світ, так і відчуття нерозуміння, ізоляції від світу, відсутності почуття соціальної підтримки і включеності в соціум.

Підліткам із некритичним типом віктимної поведінки властиві щонайменше необачність та невміння правильно оцінювати життєві ситуації. Некритичність виникає як на базі негативних особистісних рис (жадібність, користоловство), так і позитивних (щедрість, доброта, чуйність).

З урахуванням мотиваційної і поведінкової характеристик підлітків у наукових працях [3] представлені й такі типи (або підтипи), як корисливий, сексуальний (статева розбещеність), пов'язаний з побутовими конфліктами (скандаліст, сімейний деспот), алкоголік, негативний месник, особа психічно хвора тощо.

Л.І. Романова в своїй праці [15] наводить класифікацію віктимної поведінки неповнолітніх. До першої групи увійшли неповнолітні із аморальною і навіть протиправною поведінкою. Для цих неповнолітніх притаманні такі риси характеру, як егоїзм, нестриманість, жорсткість, безтактність тощо.

До другої групи віднесено неповнолітніх потерпілих, які не мають чіткої негативної спрямованості особистості, але вони своєю поведінкою можуть активно сприяти або полегшити вчинення злочину. При цьому мотиви такої поведінки пояснюються іманентним прагненням до самоствердження.

У третій групі неповнолітніх потерпілих поведінка є нейтральною з точки зору моралі та закону. Ці

неповнолітні дуже легко підпадають під зовнішній вплив, вони ще не мають стійких навичок моральної поведінки, а навички і знання, які ще не стали їх власними переконаннями.

Подальший аналіз показав, що віктимна поведінка як відхилення від норм безпечної, реалізується в сукупності соціальних (характеристики жертв і поведінковій відхилення від норм індивідуальної і суспільної безпеки), психічних (страх перед злочинністю і іншими аномаліями) і моральних проявів [8]. Вибір норми соціальної (у тому числі і безпечної) поведінки залежить від розвитку суспільства, яке насичує її конкретними ознаками і обирає певні конструкти для характеристики відхилень від неї в конкретному політико-правовому континуумі.

Природа впливів на деформацію системи норм безпеки особистості може бути різною, втім найбільш потужним є інформаційний, позаяк він спрямований на свідомість підлітка і має універсальний характер. Вплив інформаційної системи на суспільну та індивідуальну свідомість відзеркалює ставлення суспільства і людини до теперішнього та майбутнього. Саме особистість та її психіка найбільш вразливі до середнього впливу інформаційних факторів, які, трансформуючись через її поведінку, дії (або відсутність дій), мають дисфункційний вплив на соціальні суб'єкти різної структурної організації.

На відміну від дорослих, у підлітків порушення соціальних норм може відбуватися тому, що означена вікова категорія осіб ще не засвоїла ці норми. Виникнення відхилень у поведінці більшість дослідників пов'язують із негативними чинниками, які порушують перебіг процесу соціалізації. Серед них виокремлено такі: незадоволення базових соціальних потреб; порушення в системі міжособистісних стосунків; неможливість підлітка індивідуалізуватися, а потім інтегруватися у певному соціальному середовищі; неефективна організація педагогічного процесу у школі.

Розглядаючи цю проблему, можна назвати дві основні психологічні причини деформації системи норм безпеки: незадоволеність просоціальних потреб, які створюють внутрішній конфлікт особистості та призводять до формування аномальних потреб, наявність особистісних диспозицій (мотиваторів), які впливають на вибір асоціальних засобів і шляхів задоволення потреб.

Педагогічна занедбаність також може стати причиною поведінки, що відхиляється від норм безпеки. Таку занедбаність у психології визначають як довготривалий, несприятливий для розвитку особистості стан, що є наслідком недостатності або суперечливості впливів мікросередовища, які ускладнюються внут-

рішніми індивідуальними умовами розвитку. Для педагогічно занедбаних підлітків характерними ознаками є соціальна незрілість, бідність духовних запитів та інтелектуальних інтересів, відсутність або недорозвиненість моральних потреб і установок, реакції активного (неслухняність, грубість, руйнівні дії, зухвала або агресивна поведінка) та пасивного (відмова від їжі, втеча з будинку, спроби суїциду, порушення емоційних реакцій) протесту.

Особливо актуальною для цього вікового періоду виявилася проблема об'єднань підлітків в групі неформального спілкування. Найчастіше лише в такій референтній для нього групі підліток може, з одного боку, задовольнити потреби в приналежності до групи, у визнанні, в усуненні конфлікту з дорослими, отримати емоційну підтримку і розуміння, реалізувати себе. З іншого боку, членство в подібного роду групах може обумовлювати віктимну поведінку, схильність до агресивних реакцій і оцінок, некритичне ставлення до її цінностей і норм [17]. Кожна з соціальних систем і груп, в тому числі груп неформального спілкування, має власні розпорядження, санкції і підкріплення, вони також пред'являють стереотипні вимоги до особистості підлітка незалежно від його індивідуально-психічних особливостей. Говорячи про роль сприйняття і втілення у відповідній поведінці правил і норм групи неформального спілкування, слід зазначити актуалізацію основних станів підлітка, пов'язаних з інтеріоризацією цих приписів: гіпервіктимність (прагнення до бездумного нічим не обмеженого ризику, а також до досягнення ейфорії від подолання занадто небезпечних перешкод); гіповіктимність (обмеженість у спілкуванні і соціальних контактах, відхід від труднощів і реалій сучасного життя).

Отже, віктимна поведінка підлітка може бути небезпечною, легковажною, ризикованою, провокаційною, конфліктною та об'єктивно небезпечною для нього самого й у результаті чого може сприяти створенню криміногенної ситуації, а в деяких випадках і вчиненню злочину.

За результатами досліджень ми дійшли наступних висновків. Підлітковий вік розглядається як такий, під час якого суперечності розвитку набирають особливої гостроти. Це зумовлено специфічними явищами, що свідчать про перехід від дитинства до дорослості, що супроводжується якісною перебудовою усіх аспектів розвитку особистості. Схильність потрапляти в ситуації, пов'язані з небезпекою для життя і здоров'я, у підлітковому віці є найвищою. Систематизація накопичених теоретичних і емпіричних фактів дозволить надалі підійти до прицільної розробки програм із профілактики різних видів віктимної поведінки підлітків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андронникова О. О. Психологические факторы возникновения виктимного поведения подростков: диссертация ... кандидата психологических наук :

19.00.01 – общая психология, психология личности, история психологи [Електронний ресурс] / Ольга Олеговна Андронникова ; [Новосибирский госу-

дарственный педагогический университет]. – Новосибирск, 2005. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/psikhologicheskie-factory-vozniknoveniya-viktimnogo-povedeniya-podrostkov#ixzz4N36jPISm>. – Название с экрана.

2. Анисимов А. И. Виктимная психология. Системно-деятельностный подход к обнаружению аверсивного стимула / А. И. Анисимов, М. С. Матусевич, О. В. Шатровой [Монография]. – СПб. : «Издательство РГПУ им. А. И. Герцена», 2013. – С. 18-28.

3. Белоусова З. И. Проблемы виктимного поведения личности / З. И. Белоусова, С. П. Гиренко. – Запорожье: [б.в.], 1996. – 231 с.

4. Волянюк Н. Ю. Виктимология та агресология: навчальний посібник / [Н. Ю. Волянюк; Г. В. Ложкін; В. В. Папуша]. – Рівне: «Прінт Хауз», 2010. – 265 с.

5. Долговых М. П. Психологическая детерминация проявления виктимного поведения личности подростка : диссертация ... кандидата психологических наук : 19.00.01 / Маргарита Петровна Долговых ; [Рос. ун-т дружбы народов]. – Тольятти, 2009. – 189 с.

6. Клачкова О. А. Исследование виктимного типа личности / О. А. Клачкова // Амурский научный вестник сборник научных трудов – Комсомольск-на-Амуре. – Изд-во: АмГПГУ, 2007. – С 90-103.

7. Максимова Н. Ю. Курс лекций по детской патопсихологии [учебное пособие] / Н. Ю. Максимова, Е. Д. Милютин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – С. 205-233.

8. Малкина-Пых И. Г. Виктимология. Психология поведения жертвы / И. Г. Малкина-Пых. – СПб. : Питер, 2017. – 832 с.

9. Матанцева Т. Н. Факторы виктимного поведения подростков как социальная проблема психологической науки / Т. Н. Матанцева // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 8. – С. 74–81. – Режим доступа: [http://e-](http://e-koncept.ru/2016/56124.htm)

[koncept.ru/2016/56124.htm](http://e-koncept.ru/2016/56124.htm) (дата обращения 22.09.2016). – Название с экрана.

10. Матусевич А. М. Психологические аспекты виктимности / А. М. Матусевич, Л. В. Кубышко // Молодой ученый. – 2014. – № 8. – С. 924-927.

11. Минская В. С. Виктимологические факторы и механизмы преступного поведения / В. С. Минская, Г. И. Чечель. – Иркутск: [б.в.], 1988. – 120 с.

12. Папуша В. В. Вплив батьківсько-сімейного виховання на віктимну поведінку підлітків / В. В. Папуша // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я». – Тернопіль: Стереарт, 2014. – С. 357-359.

13. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст. Проблемы становления личности / Х. Ремшмидт. – М. : Мир, 1994. – С. 24-48.

14. Ривман Д. В. Виктимология [монография] / Д. В. Ривман, В. С. Устинов. – Новгород: Нижегородский юридический институт МВД РФ, 1998. – 211 с.

15. Романова Л. И. Паразитический образ жизни и проблемы виктимологии / Л. И. Романова // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью: Сб. науч. тр. – Иркутск: Иркутский ун-т, 1988. – 137 с.

16. Фоминых Е. С. Психологические механизмы виктимности [Электронный ресурс] / Екатерина Сергеевна Фоминых // Концепт: научно-методический электронный журнал. – 2014. – № 5. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-mehanizmy-viktimnosti> (дата обращения 18.10.2016). – Название с экрана.

17. Шабанов Л. В. Социально-психологические характеристики молодежных субкультур: социальный протест или вынужденная маргинальность / Л. В. Шабанов. – Томск: Изд-во ТГУ, 2005. – С. 36-56.

REFERENCES

1. Andronnikova, O.O. (2004). *Psikhologicheskie faktory vozniknoveniya viktimnogo povedeniya podrostkov* [Psychological factors of adolescents' victim behavior emergence]. *Candidate's thesis*. Novosibirsk: Novosibirskiy gosudarstvennyiy pedagogicheskiy universitet [in Russian].

2. Anisimov, A.I., Matusevich, M.S., & Shatrovay, O.V. (2013). *Viktimnaya psikhologiya. Sistemno-deyatelnostnyiy podkhod k obnaruzheniyu aversivnogo stimula* [Victimization psychology. System-activity approach to the discovery of the aversive stimuli]. Saint Petersburg: «Izdatelstvo RGPU im. A.I. Gertsena» [in Russian].

3. Belousova, Z.I., & Girenko, S.P. (1996). *Problemy viktimnogo povedeniya lichnosti* [Problems of victim behavior of the individual]. Zaporozhe [in Russian].

4. Volianiuk, N.Y., Lozhkin, H.V., & Papusha, V.V. (2010). *Viktimologiya ta agresologiya* [Victimology and Aggressology]. Rivne: Print Haus [in Ukrainian].

5. Dolgovykh, M.P. (2009). *Psikhologicheskaya determinatsiya proyavleniya viktimnogo povedeniya lichnosti podrostka* [Psychological determination of the manifestation of the victim behavior of adolescent's personality]. *Candidate's thesis*. Tolyatti: Ros. un-t druzhbyi narodov [in Russian].

6. Klachkova, O.A. (2007). *Issledovanie viktimnogo tipa lichnosti* [The study of personality type of victim]. *Amurskiy nauchnyiy vestnik sbornik nauchnyih trudov – Amur scientific bulletin: collection of scientific works*. (pp. 90-103). Komsomolsk-na-Amure: Izd-vo: AmGPGU [in Russian].

7. Maksimova, N.Yu., & Milyutina, E.D. (2000). *Kurs lektsiy po detskoj patopsikhologii* [A course of lectures on child psychopathology]. Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].

8. Malkina-Pykh, I.G. (2017). *Viktimologiya. Psikhologiya povedeniya zhertvyi* [Victimology. Psychology of a Victim's behaviour]. St. Petersburg: Piter [in Russian].

9. Matantseva, T.N. (2016). Faktory viktimnogo povedeniya podrostkov kak sotsialnaya problema psikhologicheskoy nauki [Factors of adolescents' victim behaviour as a social problem of psychological science]. *Nauchno-metodicheskiy elektronnyy zhurnal "Kontsept" – Scientific and Methodological Electronic Journal "Concept"*, 8, 74-81. Retrieved from: <http://e-koncept.ru/2016/56124.htm> [in Russian].

10. Matushevich, A.M., & Kubyishko, L.V. (2014). Psikhologicheskie aspekty viktimnosti [The psychological aspects of victimization]. *Molodoy uchenyy – Young Scientist*, 8, 924-927 [in Russian].

11. Minskaya, V.S., & Chechel, G.I. (1998). *Viktimologicheskie faktory i mehanizmy prestupnogo povedeniya* [Victim factors and mechanisms of criminal behavior]. Irkutsk [in Russian].

12. Papusha, V.V. (2014). Vplyv batkivskosimeinoho vykhovannia na viktimnu povedinku pidlitkiv [The influence of parental and family education on teenagers' victim behaviour]. *Mizhnarodna naukovo-praktichna konferentsiia «Ditinstvo bez nasillya: suspilstvo, shkola i simya» - Proceedings of the international scientific conference «Childhood without violence: society, school and family on protection of children's rights»* (pp. 357-359). Ternopil: Stereoart [in Ukrainian].

13. Remschmidt, H. (1994). *Podrostkovyi i yunosheskiy vozrast. Problemy stanovleniya lichnosti* [Adolescence and Preadult Age. Personality Development Issues]. Moscow: Mir [in Russian].

14. Rivman, D.V., & Ustinov, V.S. (1998). *Viktimologiya* [Victimology]. Novgorod: Nizhegorodskiy yuridicheskiy institut MVD RF [in Russian].

15. Romanova, L. I. (1998). Paraziticheskiy obraz zhizni i problemy viktimologii [Parasitic way of life and the problems of victimology]. *Viktimologicheskie problemy borby s prestupnostyu – Victim problems of crime prevention*. Irkutsk: Irkutskiy un-t [in Russian].

16. Fominyh, E. S. (2014). Psikhologicheskie mehanizmy viktimnosti [Psychological mechanisms of victimization]. *Kontsept: nauchno-metodicheskiy elektronnyy zhurnal – Concept: scientific and methodical electronic journal*, 5. Retrieved from: <http://cyberleninka.ru/article/n/psikhologicheskie-mehanizmy-viktimnosti> [in Russian].

17. Shabanov, L.V. (2005). *Sotsialno-psihologicheskie harakteristiki molodezhnykh subkultur: sotsialnyi protest ili vyinuzhdennaya marginalnost. [Social and Psychological Features of Youth Subcultures: Social Protest or Forced Marginality]*. Tomsk: Izd-vo TGU [in Russian].

Владислав Вячеславович Папуша,
старший преподаватель кафедры педагогики, психологии и коррекционного обучения,
Ровенский областной институт последипломного педагогического образования,
ул. Черновола, 74, г. Ровно, Украина

ВИКТИМНОЕ ПОВЕДЕНИЕ ПОДРОСТКОВ: ФОРМЫ ПРОЯВЛЕНИЯ И ИХ АНАЛИЗ

Виктимное поведение свойственно в большей или меньшей степени каждой личности, независимо от возраста, пола, образования. Особенно остро оно проявляется в подростковом возрасте, для которого свойственны быстрые и интенсивные жизненные перемены. Именно в это время наблюдается самая высокая склонность подростка попадать в ситуации, связанные с опасностью для жизни и здоровья. Интерес исследователей к проблеме виктимного поведения личности объясняется тем, что она, с одной стороны, преломляет и отражает особенности современной жизни и состояние общества, а с другой – в этом сложном и интенсивно исследуемом направлении остается немало нерешенных проблем. Среди них – механизмы, условия и формы проявления виктимного поведения. Цель статьи состоит в теоретическом анализе основных форм проявления виктимного поведения подростков. В работе использованы теоретические методы – анализ отечественной и зарубежной литературы, который способствовал выявлению, обобщению, систематизации различных аспектов исследуемой проблемы. В ходе теоретического анализа установлено, что проблему виктимного поведения рассматривают в различных ракурсах. В настоящем поисковом исследовании термин «виктимное поведение» рассматривается как форма социальной активности подростка, в основе которой лежат неправильные, неосторожные, аморальные, провоцирующие действия подростков, послужившие поводом для совершения преступлений. Показано, что виктимное поведение как отклонение от норм безопасного реализуется в совокупности социальных, психических и моральных проявлений. Возникновение таких отклонений большинство исследователей связывают с негативными факторами, нарушающими ход процесса социализации. К факторам, деформирующим систему норм безопасного поведения подростка, относят, прежде всего, неудовлетворенность социальных потребностей и наличие таких личностных диспозиций, которые влияют на выбор асоциальных средств и способов удовлетворения потребностей. Анализ показал, что ныне разработано несколько классификаций форм виктимного поведения. В статье представлен их сравнительный анализ. Систематизация накопленных теоретических и эмпирических фактов позволит в дальнейшем подойти к прицельной разработке программ по профилактике различных форм проявления виктимного поведения подростков.

Ключевые слова: подросток, виктимное поведение, формы, типы, виды проявления.

Vladyslav Papusha,
senior teacher, Department of Pedagogy, Psychology and Correction Education,
Rivne Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education,
74, Chornovola Str., Rivne, Ukraine

ADOLESCENTS' VICTIM BEHAVIOUR: FORMS OF MANIFESTATION AND ANALYSIS

Victim behaviour is peculiar to every person in a greater or lesser extent, regardless of age, sex, and education. It is manifested especially sharply in adolescence, which is characterised by rapid and intense life changes. The highest tendency of adolescents to fall into situations of danger is observed during this period. The aim of the article is a theoretical analysis of the main forms of manifestation of the victim behaviour of adolescents. The theoretical analysis revealed that the issue of victim behaviour can be considered in different aspects. In this study, the term "victim behaviour" denotes a form of adolescents' social activities based on wrong, reckless, immoral, provocative actions, which served as a trigger for committing crimes. The victim behaviour is a deviation from the norms of safe behaviour and is implemented in a set of social, mental, and moral manifestations. Many researchers associate these deviations with the following negative factors which violate the process of socialisation: dissatisfaction with social demands and the presence of such dispositions, which affect the choice of social means and ways of satisfying the needs. There are several groups of adolescents according to the victim behaviour manifestation. The first one includes adolescents with amoral and even unlawful behaviour. They are characterised by such traits as selfishness, rudeness, impatience, etc. The second group of victims involves adolescents who have no clear negative traits but their behaviour can cause or contribute to committing a crime. Along with this, the motives of such behaviour are considered as the adolescents' desire to assert themselves. And the behaviour of adolescents from the third group is considered to be neutral from the standpoint of morality and law. These adolescents are easily influenced by other people; they have no stable skills of moral behaviour, but skills and knowledge which are not their own beliefs.

Keywords: adolescent, victim behaviour, forms, types, kinds of manifestations.

Подано до редакції 17.11.2016

Рецензент: д. психол. н., проф. Г. В. Ложкін

UDC: 159.955.4

Zoriana Kovalchuk,
Doctor of Psychology, associate professor, professor,
Yevhen Karpenko,
PhD (Candidate of Psychological Sciences), Associate Professor,
Department of Psychology, Lviv State University of Internal Affairs,
26, Horodotska Str., Lviv, Ukraine

REFLECTIVE ACTIVITIES OF AN INDIVIDUAL IN A CRISIS SOCIETY

The article reveals the essence of individual's reflective activities as a precondition for favourable personal growth and development of one's economic and general culture. The three basic structural components of the process of reflection in the course of overcoming a crisis have been described. These are fixing the level of personal activity, identifying the causes, evaluating personal efficiency and measures taken in order to overcome crisis consequences. The functions of reflection in a crisis have been examined and are as follows: modelling, organisational, communicative, informative, motivational, and correctional. The author states that there are five levels of human reflective activities which demonstrate comprehension of the best practices and a diverse reflection experience. The intensification of reflective activities leads to an increase in performance and successful overcoming of consequences of a financial and economic crisis; implementation of various life enhancement techniques notwithstanding unfavourable social or economic circumstances becomes more efficient. The article can be of help while training specialists-psychologists, in psycho-counselling, etc.

Keywords: reflection, reflective activities, social strategies, crisis, personal development.

Introduction

The optimal development of a personality and its subjectness in life is a major factor of civil development and is fulfilled through human reflective activity. It is one of the leading modalities for implementation of genesis of

a person, advancement of education and upbringing, personal orientation.

Social strategies in a crisis society are determined by the constructive systematic reflective activities of a modern person. Overcoming negative consequences of a crisis